

म. ग्रं. सं. वाचनाल.

विषय दा. क्र.

दा. क्र. ६८४६

सप्त ऋषि

लेखिका

सौ. पद्मावती असईकर

IRBK-0106946

IRBK-0106946

* * * * *

55% ECE

15 JUN 1975

13 JAN 1979

2 MAY 1985

IRBK-0106946

IRBK-0106946

सप्त ऋषि

लेखिका

सौ. पद्मावती असईकर

जी. ए., बी. टी.

जा. ए., वा. टा.
म. प्र. सं. ठाणे, वाचनालय शाखा:
वा. क्र...६२७८ नों. दि
दि. ...१५/०५/४९

मूल्य ३ रुपये

क्रम

१	मातोश्री अहिल्यादेवी	१
२	मादाम क्यूरी	२२
३	फ्लॉरेन्स नायटिंगेल	६९
४	सुभाषचंद्र बोस	९३
५	काउंट लिओ टॉलस्टॉय	१०२
६	भगवान् श्रीरमण महर्षि	११४
७	अब्राहम लिंकन	१३२

प्रकाशिका

सौ. पद्मावती अस्ईकर
१६० हिंदू कॉलनी
दादर, मुंबई.

प्रथमावृत्ति

१९५८

मुद्रक

प्र. भा. काले
प्रतिभा मुद्रणालय
टिळकरस्ता, पुणे २.

आ.व.

२२८३

अ र्प ण - प त्रिं क्क

इंदूर नरेश श्रीमंत तुकोजीराव होळकर

आणि

श्रीमंत सौभाग्यवती शर्मिष्ठादेवी महाराणीसाहेब

यांचे चरणीं

कृतज्ञता पूर्वक

अर्पण

— सौ. पद्मावती असईकर

इंदूर गांवीं मज प्राप्त झालें
तें सर्व लेखांमधिं गुंफियेलें ।
संधी सुवर्णाचि, उदार लेणें,
मानीतसें भाव मनांत घेणें ॥

इंदूर नरेश श्रीमंत तुकोजीराव होळकर

श्रीमंत सौभाग्यवती शर्मिष्ठादेवी महाराणीसहिब

सप्तऋषी

प्रिय आशूस,

या पुस्तकांत ऋषींप्रमाणेंच आपआपल्या निवडलेल्या क्षेत्रांत तपश्चर्या करून यश मिळविलेल्या व्यक्तींचीं सात चरित्रें लिहिलीं आहेत. सूर्य जोंपर्यंत प्रकाश देत राहील तोंपर्यंत आकाशांतील सप्तऋषींप्रमाणेंच त्या व्यक्तींच्या चरित्रांचें तेज या भूगंडळावर चमकत राहील व दुसऱ्यांच्या अंतःकरणांस उजाळा देत राहील अशी आशा आहे.

— तुझी आई

थोर महात्मे होउनि गेले, चरित्र त्यांचें पहा जरा,
आपण त्यांच्यासमान व्हावें, हाच सांपडे बोध खरा ।
जग हें त्यजितां भवसागरिंच्या वाळवंटिवर तरी जरा,
चार पाउलें उमटवुं अपुलीं ठेवुं खुणेचा मार्ग वरा ॥

—हरिभाऊ आपटे

दान शब्द

सात-आठ वर्षांच्या वरील मुलांना काल्पनिक गोष्टीपेक्षा खऱ्या गोष्टी अधिक आवडतात. मुलांना गोष्टी ऐकण्याची जशी स्वाभाविक गोडी असते तशीच या वयांत गोष्टी वाचण्याचीहि गोडी उत्पन्न व्हावी या इच्छेने भरपूर आकर्षक गोष्टींची पुस्तके पुरविली जाणे जरूरीच आहे म्हणून त्या तऱ्हेची पुस्तके लिहिण्याचा हा प्रयत्न आहे.

शक्यतां निरनिराळ्या देशांतील कांहीं थोर लोकांची चरित्रे यांत गोष्टीरूपाने एकत्रित केलेली आहेत. गोष्टी आकर्षक व मनोरंजक वाटल्यास मुले आपोआपच ती वाचतील असे वाटते. चिऊ-काऊच्या गोष्टी वाचण्याकडे मुलांचा स्वाभाविक कल असतो, हे लक्षांत घेऊन प्रथम पुढल्या गोष्टींकडे मुलांचे लक्ष स्वाभाविक लागावे म्हणून चिऊ-काऊच्या गोष्टीतून पुढे येणाऱ्या गोष्टींचा ध्वनि त्यांत उमटविण्याचा प्रयत्न केला आहे. हा प्रयोग नवीन आहे. बालमनाला ते कितपत रुचते ते पहावयाचे आहे.

आपल्या मुलांनी कोणती पुस्तके वाचावी हे आईने ठरवावयाचे असते. लहानपणी वाचनाच्या गोडीचे बीज रुजविण्याच्या दृष्टीने व मोठेपणी जी देदीप्यमान चरित्रे मुलांनी वाचावी असे आईला वाटत असते ती गोष्टींच्या रूपाने मुलांच्यापुढे ठेवून त्यांच्या बुद्धीच्या खजिन्यांत ही भर टाकून भवानी * करावी हा हेतु मनांत बाळगल्यास मुलांच्या आवडी-निवडीला व अभिरुचीला योग्य वळण लागेल अशी कल्पना आहे.

आपल्या स्वतःच्या मुलांवर विचारपूर्वक श्रम घेतले असता त्याचा योडाबहुत फायदा इतर मुलाना होत असेल तर तो त्यांना द्यावा ही माझी प्रामाणिक इच्छा आहे.

* मिळालेली पहिली वस्तु देवीला देण्याची पद्धत आहे. ही बुद्धीच्या भांडारांत पडलेली पहिली वस्तु आहे.

माझी मोठी मुलगी आश्लेषा, हिला तिच्या दहाव्या वाढदिवसाच्या दिवशी हे छोटेसे पुस्तक, सप्रेम भेट म्हणून देत आहे. साधारण या वयाच्या मुलांनाहि वाढदिवसाच्या दिवशी भेट देण्यास म्हणून हे पुस्तक उपयोगी पडावे अशी इच्छा आहे. आपण वाढदिवसाला फुल्लेहि देतो. त्या निमित्ताने ही चरित्ररूपी पुष्पे मी माझ्या मुलीस देत आहे.

गोष्ट सांगण्याच्या पद्धतीने या गोष्टी लिहिल्या आहेत. त्यामुळे मुलांचे मन रमण्यास मदत होईल असे वाटते. कांहीं ठिकाणी चर्च, हॉस्पिटल, नर्स इत्यादि शब्द हेतुपुरस्सर तसेच लिहिले आहेत. योग्य वातावरण निर्माण करण्यास ते शब्द उपयोगी पडतील असे वाटते. मोठेपणी अशी चरित्रे वाचण्याची जिज्ञासा उत्पन्न करण्यास या गोष्टींचा उपयोग होईल अशी उमेद आहे.

मुंबई

१७-७-१९५८

—सौ. पद्मावती असईकर

जी. ए., बी. टी.

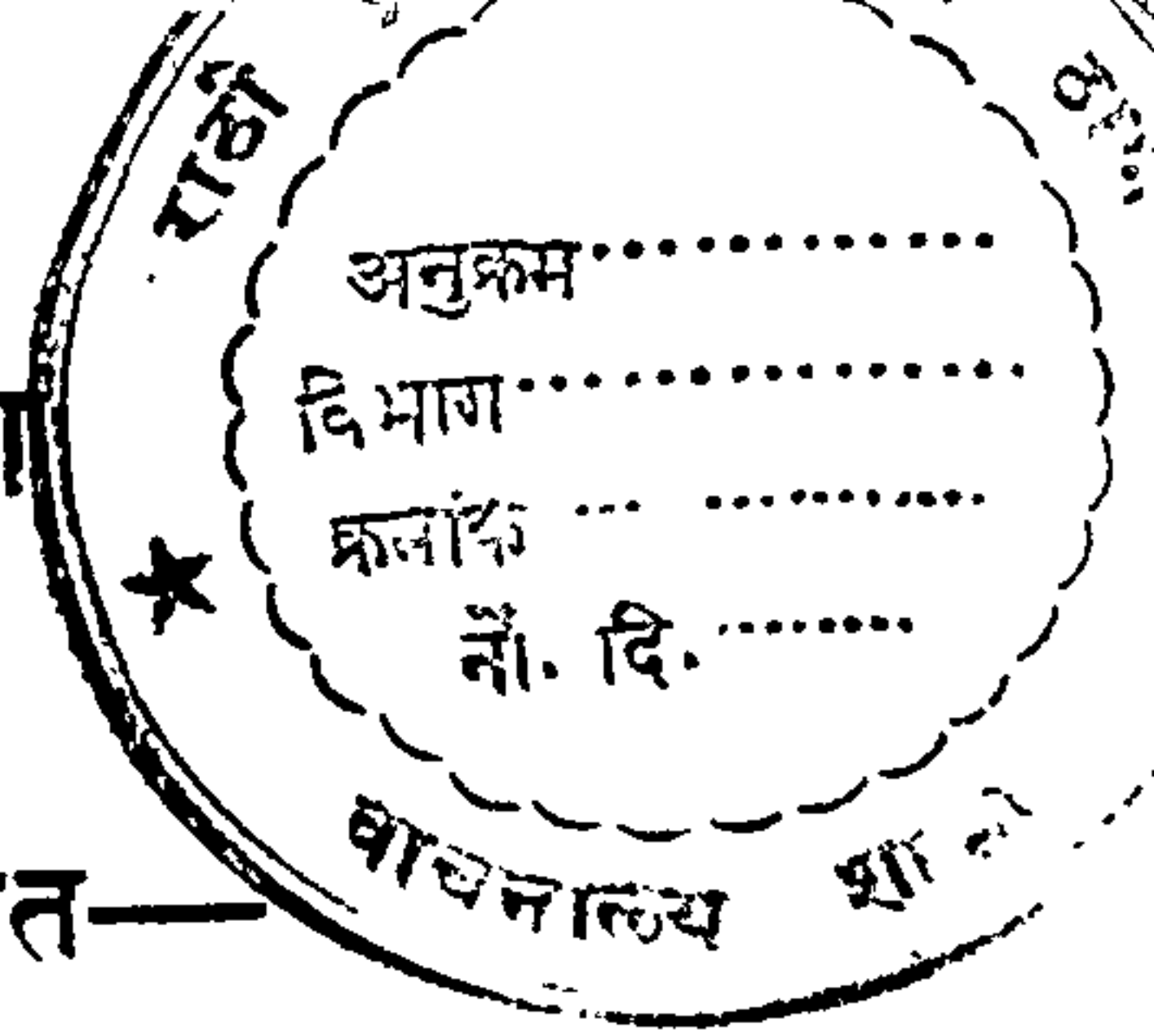

मातोश्रीं अहिल्यादेवीं

भाग १ ला

गोष्ट १ ली

माकडाच्या हातांत—

नर्मदा कांठच्या जंगलांत राहणारी माकडं, उन्हाळ्यांत पाणी कमी झाल्यावर, नर्मदेतील गोटे कधी कधी हाताळीत वसत. कुणाची चाहूल लागलीच तर झाडांवर उड्या मारून सुरक्षितता पटकावीत. या प्रांतांत राहणाऱ्या एका माकडाला, दक्षिणेंत जाऊन हनुमानजींनीं जेथें दिग्विजय मिळविला त्या लंकेला जाण्याची इच्छा झाली. एके दिवशीं आपल्या भाईवंदांचा निरोप घेऊन तो निघाला. कांहीं दिवसांनीं तो रामेश्वराला येऊन पोहोचला. त्याच्या ओंकारे-श्वरासारखंच पवित्र ठिकाण त्याला तेथें आढळलं.

लोक वेगळे, त्यांचं खाणं वेगळ्या प्रकारचं नी उंच उंच नारळाचीं झाडे पाहून तर, मोठं आश्चर्य करीत तें माकड समुद्राच्या काठावर वसलं. फिरतां फिरतां, एक शिंपला त्याला आढळला. तो हातांत घेऊन तें माकड न्याहाळूं लागलं. त्याला वाटलं हा समुद्रांतला 'गोटा' च आहे.

शिंपल्यांतील मोती म्हणाला, "देवा, काय हें माझ्या नशिबी आलं ! यापेक्षां एखाद्या माणसाच्या हातीं पडलों असतों तर त्यानें मला योग्य स्थान मिळवून दिलं असतं ! "

त्या मोत्याचं आयुष्य फुकट गेलं !

आशू, चांगलं काय नी वाईट काय हें जाणण्याची शक्ति आपण वाढवली नाही तर आपणहि माकडाप्रमाणं निर्वृद्ध होऊं.

माकडाच्या हातांत—

मातोश्री अहिल्यादेवी होळकर

आश्लेषा, ही 'काला' नांवाची फुलं वध. विशेषकरून आफ्रिकेत ही फुलं पाहण्यास सांपडतात. किती डोलदार दिसतात ही ! जणू कांहीं चांदीच्या निरंजनांत ज्योत तेवत आहे. निसर्गहि या फुलांच्याद्वारे आपल्यातील धार्मिक भावना जागा करीत आहे असं वाटतं.

मातोश्री अहिल्यादेवीचं चरित्र वाचून माणसांतील अशाच चांगल्या भावना जाग्या होतात. अहिल्यादेवींनी हिंदुस्थानांत ठिक-ठिकाणी असलेल्या पवित्र क्षेत्रांतील देवळांत ज्योत तेवत ठेवण्याचा उपक्रम केला व हिंदुधर्माला त्या वेळी संभाळलं.

दक्षिणेत औरंगाबादेत चौडे खेडेगांवचे पाटील माणकोजी शिंदे नांवाचे होते. त्यांना इ. स. १७२५ त मुलगी झाली. तिचं नांव अहिल्याबाई. ती आठ वर्षांचीच असतांना तिचं लग्न खंडेराव होळकराबरोबर झालं. त्या वेळी खंडेराव बारा वर्षांचा होता सुभेदार मल्हारराव होळकरांची अहिल्याबाई ही एकुलती एक सूनबाई. लग्न झाल्यावर अहिल्याबाई इंदुरास राहण्यास गेली. तिला पांच भाऊ होते. पुढं त्या सर्वांना एक एक लाखाच्या जहागिऱ्या इंदुरांत देण्यांत आल्या

मध्यम वर्गातील मराठ्यांच्या मुलीला त्या वेळी जेवढं शिक्षण देण्याचा रिवाज होता, तेवढंच तिचं शिक्षण झालं होतं. त्या काळी देवळांत जाऊन कथापुराण ऐकून, स्त्रियांच्या विचारांना योग्य वळण लागे. अहिल्याबाईचं लिहिणंवाचणं जरी जास्त झालं नव्हतं तरी तिच्यांत चांगल्या विचारांचं बीज लग्नापूर्वीच पेरलं होतं यांत शंका नाही.

काला—

निसर्गहि या फुलांच्याद्वारे आपल्यातील धार्मिक भावना जागा करीत असतो.

हिंदुस्थानांत त्या वेळीं मुसलमानांचं राज्य वाढत होतं. दक्षिणेंत व उत्तरेंत मुसलमानांशीं लढून आपला भाग सुरक्षित ठेवण्याचा प्रयत्न कांहीं लहान लहान प्रांतांचे राजे करीत होते. त्या वेळीं महाराष्ट्रांत मराठ्यांचं राज्य प्रस्थापित झालं होतं. पुण्याला त्यांची मुख्य गादी होती. माधवराव पेशवे हे त्या गादीचे मालक होते. त्यांच्या पदरीं नांवाजलेले शूर मराठे लोक कांहीं कमी नव्हते. त्यांच्या मदतीनें उत्तरेंतहि मराठ्यांच्या राज्याचा विस्तार होत होता. विशेषतः महादजी शिंदे व मल्हारराव होळकरांनीं उत्तरेंत युद्ध करून बरंच शौर्य गाजवलं. त्यांच्या या कामगिरीबद्दल माळवा प्रांतांतील कांहीं भाग सुभेदार मल्हाररावांना व ग्वाल्हेर संस्थान शिंद्यांना पेशव्यांकडून बहाल करण्यांत आलं.

मल्हाररावांची कीर्ति वाढत गेली व त्यांची संपत्तीहि वाढूं लागली. मल्हाररावांनीं आपल्या शौर्यावर तीस परगणे मिळवले. त्या वेळीं त्यांचं वार्षिक उत्पन्न सात लाख होतं. अशा कर्तबगार सासऱ्याच्या छत्राखाली अहिल्याबाई होती.

हळू हळू अहिल्याबाई आपल्या गुणांनीं सासू-सासऱ्यांची आवडती झाली. तिच्या वागणुकीनं त्यांचं प्रेम तिनं संपादन केलं. खंडेराव मात्र दुर्वर्तनी होता. तरीसुद्धां अहिल्याबाईंशीं तो बचकूनच वागे. मल्हाररावांच्या सहवासांत असतांना, त्यांचे युद्धांतील डाव-पेंच, धोरण व राज्यकारभाराविषयींची माहिती तिनं मिळवली होती. हिंदुस्थानांत ज्याची कीर्ति पसरली होती अशा सुभेदाराला व राजाला शोभणाऱ्या सुनेच्या पदाला ती पोहोंचली होती. त्या काळांत तिचे डोळे सूक्ष्मदृष्टीनं पहात होते, तिचं मन नीट विचार करीत होतं व तिचं अंतःकरण कांहींतरी सांठवीत होतं.

माकडाच्या हातांत—

इ. स. १७४१ त खान नदीच्या कांटीं मल्हाररावांनीं इंदूरला राजवाडा बांधला. तेथें सावकारांची व व्यापारी लोकांची वस्ती वाढू लागली. मल्हाररावांना पेशव्यांकडून व आजूबाजूच्या राजांकडून व राणांकडून नजराणे येऊं लागले. त्यांच्या खजिन्यांत सोनं व चांदी भरूं लागले. त्यांचं ऐश्वर्य वाढलं व ते इ. स. १७४८ पासून ' राजे ' या पदावर पोहोचले.

मल्हाररावांना पेशव्यांच्या दरबारांत त्याचप्रमाणें दिल्लीच्या मोगल दरबारांत मानाचं स्थान मिळालं. पेशव्यांशीं ते एकनिष्ठ राहिले. पेशव्यांची गादी ही आपल्या मालकाची गादी आहे या भावनेला जागून ते नेहमीं वागत.

अशा रीतीनं मल्हारराव आपल्या यशाच्या व सुखाच्या उच्च शिखरावर पोहोचले होते. कुंभेरीचा किल्ला जाट लोकांच्या स्वाधीन होता. युद्धावांचून ते खंडणी देण्यास तयार होईनात. मराठ्यांनीं त्यांच्या किल्ल्याला वेढा दिला. अहिल्याबाई युद्धांत सासऱ्याला साहाय्य करण्यास त्यांच्याबरोबर गेली होती. खंडेरावहि बापाबरोबर नामधारी होता. त्याला घुटीचं व्यसन होतं. त्या नशेत तो निशाणा-जवळ आला तोंच त्याच्या मस्तकांत गोळी शिरली व तो ठार झाला.

बिचाऱ्या अहिल्याबाईवर हा पहिलाच मोठा प्रसंग आला. त्या वेळीं अहिल्याबाईचं वय अवघं २१ वर्षांचं होतं नी तिला मालेराव व मुक्ताबाई अशीं दोन मुलं होती.

एकुलत्या एका मुलाच्या मृत्यूची दुःखवार्ता कानीं पडतांच मल्हारराव वेडाच झाला ! आपल्या पतीबरोबर सती जाण्याचं अहिल्याबाईनं ठरवलं. आशू, त्या वेळीं पतीबरोबर हिंदु स्त्रिया सती

जात. आपल्या पतीच्या मागं जिवंत राहणं वाईट, अशी त्या वेळीं समजूत होती अहिल्याबाईनं हि त्या काळाला अनुसरून सती जाण्याचं ठरवून ती त्या तयारीला लागली.

मल्हाररावाला ही बातमी कळतांच तो तिच्याकडे धावतच आला. त्याला काय करावं तें सुचेना. अगदीं दीन मुद्रेनं तो तिला म्हणाला, “ मुली, तूं हें काय आरंभिलं आहेस ? या म्हाताऱ्याची तुला कांहींच का कींय येत नाहीं ? मला दुःखांत लोटून माझा खंडू निघून गेला नी तूं हि मला सोडून गेलीस तर अशा या म्हातार-पणीं कुणाच्या आधारावर मी दिवस काढूं ? तूं हि निघून गेलीस, कीं माझा प्राण एक क्षणभराहि या जगांत रहाणार नाहीं. मग तुझ्या मुलांचं कसं होईल ? त्यांचा सांभाळ कोण करील ? मुली, आम्हांवर कोसळलेला दुःखाचा कहर कल्पनातीत आहे खरा. पण भावी परिस्थितीकडे लक्ष देऊन विवेकानं मन घट्ट केलं पाहिजे. माझ्या मागं माझा खंडू स्वराज्याच्या घटनेला आधारभूत होईल अशी मला मोठी आशा होती, पण ती दुर्दैवानं फोल झाली. तरीपण तूं ती सफल करून, होळकर घराण्याचं नांव अजरामर करशील अशी मला पूर्ण खात्री आहे. तेव्हां सती जाण्याचा विचार दूर साखून, या म्हाताऱ्यावर दया कर. ” याप्रमाणं मल्हाररावानं सुनेची करुणावाणीनं, अनेक प्रकारानं विनवणी केली तेव्हां अहिल्याबाईला सासऱ्याची विनवणी मान्य करणं भाग पडलं. परिस्थितीच्या फेऱ्यांत पडून जर अहिल्याबाई सती गेली असती तर त्या शिंपल्यांतील मोत्याप्रमाणं अहिल्याबाईच्या सद्गुणांचं तेज झांकलेलंच राहिलं असतं. तिच्या चारित्र्याचा प्रकाश पडला नसता नी या बहुमोल रत्नाला मुकावं लागलं असतं. पण सुदैवानं

माकडाच्या हातांत—

तिच्या गुणाची किंमत जाणणाऱ्या मल्हाररावासारख्या रत्न-पारख्याच्या हातीं हें माणिक पडलें होतं नी म्हणूनच तिच्या चारित्र्याला, आशू, यापुढं वेगळी कलाटणी मिळाली.

×

×

×

सुभेदाराच्या तालमींत अहिल्याबाई

राज्यकारभार कसा चालवावा हें शिक्षण सुभेदाराच्या तालमींत अहिल्याबाई घेत होती. हिंदुस्थानांत मल्हाररावांचं महत्त्व वाढलं होतं. ते कधीं आघाडीवर सैन्य घेऊन जात, तर कधीं पुणें दरवारांत बसून नवीन मसलती पेशव्यांना सुचवीत, तर कधीं आपला स्वतःचा राज्यकारभार पाहत. निरनिराळ्या राज्यांत उपस्थित होणारे प्रश्न ते सोडवीत असत. मल्हाररावांच्या प्रत्येक बाबीवर अहिल्याबाईचं पूर्ण लक्ष असें. अशा रीतीनं राज्यकारभारांतील उत्तम शिक्षण तिला मल्हाररावांकडून मिळालं. या वेळेस तिच्या अंतः-करणांत दया, क्षमा व शांतीच्या सद्गुणांना अंकुर फुटलेला होता. हिंदु धर्मातील मुख्य व महत्त्वाच्या तत्वांची पकड घेतलेल्या तिच्या मनाला, मल्हाररावांच्या शिक्षणाचं उत्तम खत मिळालं व त्याला शोभेसं राणपिदाहि पुढं मिळाल्यावर उत्तम फलांची लयलूट झाली !

मल्हारराव युद्धांत गुंतलेले असले, कीं घरचा कारभार अहिल्याबाईस करण्यास देत व योग्य ती व्यवस्था तिच्याकडून करवून घेत. आश्लेषा, हें मल्हाररावांनीं अहिल्याबाईस लिहिलेल्या पत्रांवरून समजून येईल. त्यांतील आशय असा होता.

“(तारीख ३-१२-१७६२) मल्हारजी होळकरांचा अहिल्याबाईस अनेक आशीर्वाद. आम्ही सर्व खुशाल आहों. तुमचें तिकडे

कसे चालले आहे ? आम्हांला श्रीमंतांनी (पेशव्यांनी) कळवले आहे की, पिंपरखेडचे पाटील, कुसाजी पाटील शिंदे, यांच्या पुतण्याचें घर व शेत शंभुगीर गोसाव्यानें जप्त केले आहे. श्रीमंतांची आज्ञा आहे की, त्यानें तें शेत व घर पाटलांच्या सुपूर्त करावें. पाटलांचे पुतणे सध्या वाफगांवला आहेत. गोसावीनें पाटलांच्या माणसांना व नोकरांनाहि कैदेत टाकले असल्यास त्या सर्वांची ताबडतोब सुटका व्हावी. यासाठीच तुम्हांला हें पत्र धाडले आहे. यावर ताबडतोब इलाज करण्याचे सर्व हक्क आपणांस दिले आहेत. कळावें अनेक आशीर्वाद.'''

“(तारीख ३-२-१७६५) मल्हारजी होळकरांचा अहिल्या-वाईस अनेक आशीर्वाद. मी निघण्यापूर्वी आपल्याला ग्वाल्हेरला जाण्याचें सांगून निघालों होतो. वाटेंत मथुरेला किंवा आग्याला थांबण्यांत वेळ दवडूं नका. मी आतां ऐकतो की, आपण कांहीं दिवस मथुरेला थांबणार आहांत. आमच्या हुकमाला न जुमानतां आचरण करण्याचें कारण काय ? हें वरोवर नाही. आपल्या इच्छेप्रमाणें वागण्याचें ठरवले असेल तर आपल्याला यात्रेला जाण्याची पूर्ण मोकळीक देतो. हें पत्र मुद्दाम आपल्या नांवानें पाठवीत आहे. मथुरेला पाणी पिण्यासहि थांबायचें नाही असें निश्चून सांगतो. ताबडतोब चंबळ नदी ओलांडून ग्वाल्हेर गांठा. जर व्यवस्था मनाजोगी असेल तर ग्वाल्हेरला चार-पांच दिवस मुक्काम करा. तोफांचा योग्य बंदोबस्त करा. कारखान्यांत लहान व मोठ्या बंदुकांची काडतुसें बनविण्यास लावा. कांहीं झाले तरी ग्वाल्हेरला पोहोंचण्यापूर्वी कोठेंहि वेळ काढूं नका. आम्ही वरचेवर कळवूं त्याप्रमाणें ताबडतोब व्यवस्था करण्याच्या तजविर्जित असा.

माकडाच्या हातांत—

ग्वाल्हेरला युद्धसामुग्री उत्तम व भरपूर हवी. एका महिन्याची तरतूद करून नंतर ग्वाल्हेर सोडावे. रस्त्यांत आपल्या सुरक्षिततेची व्यवस्था करून नंतर निघावे. कळावे हा आशीर्वाद.”

“ मल्हारजी होळकरांचा अहिल्याबाईस अनेक आशीर्वाद. ग्वाल्हेरच्या ऐवजीं सिरोंजेला सर्व व्यवस्था केली. ठीक झाले, इंदूर व सुलतानपूरच्या कारभाराकडे लक्ष पुरवावे. जनावरांना दाणा—घांसाचा भरपूर सांठा करावा. कळावे. ”

अशा रीतीनं लष्कराची हालचाल कोणत्या धोरणानं होत आहे, वसुली कशी झाली पाहिजे, कारखान्यांत माल कसा तयार करून घेतला पाहिजे, राज्यकारभार कोणत्या धोरणानं चालवला पाहिजे व न्याय देण्याची त्या वेळची पद्धत कशी होती वगैरे उपयुक्त शिक्षण अहिल्याबाईस मिळालं.

उत्तर हिंदुस्थानांत मराठ्यांच्या राज्याचा विस्तार करण्यांत मल्हारराव गुंतले असतां, इ. स. १७६६ त २० मे रोजीं अलमपूर येथें त्यांचा अंत झाला.

×

×

×

राणी अहिल्याबाई

अहिल्याबाई राज्यकारभार पाहू लागली. कारण त्या वेळीं मालेराव २१ वर्षांचा होता; परंतु तो कारभार हातीं घेण्यास नालायक होता. मल्हाररावांच्या मृत्यूच्या वेळीं राघोवादादा माळव्यांत होते. त्यांनीं सुभेदारीचं काम मालेरावावर सोपवलं होतं. त्या वेळीं मल्हाररावावरोवर मालेराव होता.

आपली जबाबदारी ओळखून अहिल्याबाईनं—राणीपदावर चढलेल्या आईनं—बदलत्या काळांत मन स्थिर ठेवून मालेरावाला पत्र पाठवलं.

“ (तारीख ४-६-१७६६) आम्ही सर्व खुशाल आहो. तुम्ही कसे आहांत तें कळवावें. तुमच्याकडून पत्र नसल्यामुळे तिकडील कांहींच बातमी नाही व त्यामुळे काळजी वाटत आहे. आम्हांला सविस्तर हकीगतचें पत्र येत गेलें पाहिजे. आतांपावेतो दोन-चार पत्रें पाठवूनही आपल्याकडून उत्तर नाही. गेल्या गोष्टीं-वर दुःख करीत बसण्यांत अर्थ नाही. आतां तुम्हीं आपल्या राज्यकारभाराकडे लक्ष पुरविलें पाहिजे व जेणेंकरून आपली इभ्रत वाढेल असेंच आचरण आपल्याकडून झालें पाहिजे. आपलें मन व बुद्धि राज्यकारभाराच्या बाबतींत चालवून आपली कर्तवगारी दाखविली पाहिजे. चिरकाल टिकणाऱ्या गोष्टींकडे लक्ष पुरविलें पाहिजे. आपल्या आजोवांच्या पावलांवर पाऊल टाकलें पाहिजे. त्यांनीं घातलेल्या पायावर जी भित चढवली आहे तीस डोळ्या-समोर ठेवून त्यांचें कार्य पूर्ण करण्यास लागा. त्यांनीं दाखवून दिलेली कामगिरी हातीं घ्या आणि त्यांच्याप्रमाणेंच कीर्ति संपादन करा. आपल्यांतील वाईट विचारांना व शंकाकुशंकांना सोडून द्याल अशी खात्री आहे. उदात्त विचार व मोठें ध्येय पुढें ठेवल्यानें मोठी कीर्ति संपादन कराल, याची खात्री आहे. गंगाधरपंत तात्यांच्या सांगण्याप्रमाणें वागावें.”

×

×

×

माकडाच्या हातांत—

मालेराव

अहिल्याबाईच्या पोटीं जन्म घेतलेला मालेराव दुष्टवृत्तीचा निघाला, हे अहिल्याबाईस एक मोठं शल्यच होतं. परमेश्वर अहिल्याबाईची कसोटीच घेत होता जणू कांहीं ! पतीच्या निधनानंतर सासऱ्याचा मृत्यु, नी आंतां मालेरावाशी संबंध ठेवून राज्यकारभाराची मोठी जबाबदारी वाहून नेणं म्हणजे कांहीं लहानसहान गोष्ट नव्हती ! मोठेपणाबरोबरच जबाबदारी वाढली. अशा विकट स्थितीत मनाचा समतोल राखून विवेकाचं आचरण करण्यांतच तिचा मोठेपणा होता. ती आई होती म्हणून तिला कांहीं मुलाचे दुर्गुण दिसत नव्हते असं नव्हतं. कांहीं झालं तरी देहांत प्राण असेपर्यंत मुलाची मायाहि पणाला लावून प्रजेचं हित करण्याचं मोठं ध्येय ठेवून राणीपदाला शोभेसंच वर्तन तिनं केलं नी म्हणूनच सर्व प्रजेची ' मातोश्री ' या नांवाला ती पात्र झाली.

अहिल्याबाईला मालेरावाच्या दुर्वर्तनानं अधिक उद्वेग होत होता. कोणत्याहि वाजून तिच्या मनाला शांतता नव्हती. गादीवर येण्यापूर्वी मालेरावाचं वागणं अविचाराचं. मूर्खपणाच्या लहरींतच त्याच्या हातून दुष्ट आचरण घडत असे. अहिल्याबाईच्या हातून एका जीवजंतूलाहि पीडा पोहोचत नसे. ब्राह्मणांना, त्या वेळच्या समजुती-प्रमाणं ती देवाप्रमाणं मानी. मालेरावाचं तिच्या अगदीं उलट वर्तन होतं. " वस्त्रं व पागोटीं दान देतो, " असं सांगून तो ब्राह्मणांना बोलावी व त्यांत विपारी विंचू ठेवून ब्राह्मणांस दान देई. त्यांना विंचू चावला कीं ते थयथय नाचत व त्यांचा तो थयथयाट पाहिला कीं, मालेरावाला कृतकृत्य झाल्याचा आनंद वाटे.

मुलाच्या या दुष्ट वर्तनाच्या, अहिल्याबाईच्या सोज्ज्वळ मनाला वेदना लागत असत पण ती दैवाला हात लावून मनाचं सांत्वन करी. राजवाड्यांत एक दासी होती. तिच्या ओळखीचा एक इसम होता. मालेरावाच्या मनांत त्या इसमाबद्दल संशय आला. तो मांत्रिक होता. आपला मुलगा आतां कांहीं क्रूर कृत्य करणार असा अहिल्याबाईस संशय आला. तिने त्याच्यावर नजर ठेवली. परंतु एके दिवशीं मालेरावानं त्याला गांठलंच ! “ मी सर्वस्वीं निरपराधी आहे, मला निष्कारण मारूं नका ” अशी त्यानें विनवणी केली. शेवटीं, “ मला जर फुकट मारलेंत तर मी समंध होऊन तुमच्या मानेवर वसेन ” अशीहि त्यानें भीति घातली; परंतु मालेरावानं शेवटीं त्यास ठार मारलं.

नंतर चौकशी करतांना असं दिसून आलं कीं, तो इसम निरपराधी होता. मालेरावाला पश्चात्ताप झाला त्याच्या मेंदूला भ्रम पडला व तो आजारी पडला. “ पिशाच्चा ! मला सोड, मी तुझा चुकून खून केला. मला असा छळू नकोस. मी तुझी क्षमा मागतों ” असं मालेराव बडबडूं लागला. अहिल्याबाईचा भुक्क्यांवर विश्वास होता. तिनें मालेराव वरा व्हावा म्हणून त्या पिशाच्चाची नाहीं नाहीं त्या गोष्टी देण्याचं कबूल केलं. परंतु मल्हाररावाच्या मूर्खतेनंतर आठ महिन्यानें इ. स. १७६७ त मालेरावाचाहि अंत झाला.

x

x

मल्हाररावांनीं वाढविलेल्या राज्यावर आपत्तीवर आपत्ति येऊ लागल्या. नवीन जन्मलेल्या या राज्याचा अंत घेतलायस्थेचेंचें होतों

माकडाच्या हातांत—

सत-ऋषि

कीं काय अशी भीति उत्पन्न झाली होती. अशा स्थितीत राज्याचं पोषण करून वाढविण्याची मोठी कामगिरी अहिल्याबाईनं आपल्या बाणेदार व करारीपणावरच करून दाखविली. तिचं मन वळकट व धीरवान् नसतं तर आजूबाजूच्या स्वार्थसाधु राजांनीं होळकरांचं राज्य गिळंकृत केलेलं कदाचित् आज आढळलं असतं.

अहिल्याबाईची आतां फक्त मुक्ताबाईच काय ती राहिली होती. तिचं लग्न यशवंतराव फणसे यांच्याशीं झालं मुक्ताबाईला नत्याबा हा एकच मुलगा झाला.

इ. स. १७५० पासून मल्हाररावाच्या वरोवरच युद्धावर जाणारा तुकोजी होळकर याला पेशव्यांनीं सुभेदारी दिली. पेशव्यांना पूर्वाग्रिमाणं च त्यांनीं मदत करावी असं ठरल्यावर त्याचा गादीवरचा हक्क शाबीत झाला. तुकोजीनं युद्धाचं काम हातीं घेतलं व अहिल्याबाई राज्यकारभार पाहूं लागली. तुकोजी अहिल्याबाईला आईच समजे व तो तिच्या अर्घ्या वचनांत रहात असे. त्यामुळें पुन्हां इंदूरची राज्यव्यवस्था सुरळीत चालूं लागली.

सुव्यवस्था

मल्हाररावांच्या वेळेपासून गणोबा तात्या हा त्यांच्या माहितीतला होता. तो वारंवार राज्यकारभारांत सल्ला देई. त्यानं एकंदर चाळीस वर्षं काम केलं होतं. मालेरावाच्या मृत्यूनंतर गादीवर कोणीं बसावं हा प्रश्न जेव्हां उपस्थित झाला तेव्हां अहिल्याबाईला सांगून एखादा मुलगा दत्तक घ्यावा व त्याच्या वतीनं आपण राज्यकारभार करावा व योग्य संधि मिळतांच हात मारावा, अशा हेतूनं तो अहिल्याबाईकडे गेला व तसं सांगूं लागला. अहिल्याबाईनं गणोबा तात्याच्या मनांतील

हेतु ताडला व तिनं योग्य उत्तर देऊन त्याला गप्प बसवलं. अहिल्याबाई तशी भोळी नव्हती. तिचा करारीपणा व बाणेदारपणा वारंवार दृष्टीस पडतो.

राघोबा दौलतीसाठी वाटेल ते करील असं जाणून गणोबानं राघोबास पत्र पाठवलं, “बाई दुःखांत आहे. दौलत बेवारस झाली आहे. अनायासें आलेल्या संधीचा लाभ घेण्यास लवकर निघून यावे. ” पत्र पोहोचतांच राघोबा सैन्य घेऊन घारीसारखे धावत आले.

“ब्राह्मण हरामखोरीस आला, ” हें अहिल्याबाईनं ओळखलं. तिनं आपलं दुःख वाजूला सारलं व भोसले, गायकवाड व दाभाडे यांना पत्रं पाठविलीं.

“श्रीमंतांचे दौलतीचा पाया खोदून वीट आपल्या हातीं टाकून इमारत उभी केली. आमच्या दौलतीविषयीं पापबुद्धि धरली आहे. त्यापेक्षां दौलत जागवून आम्हांस हमराई करून संवाचाकरी करून घ्यावी. आज आम्हांवर हा प्रसंग, उद्यां तुमच्यावर येईल. म्हणून मदत द्यावी. ”

मल्हारराव सर्वांच्या लोभांतले होते. त्यांच्या सुनेवर हा प्रसंग आलेला पाहून सर्व मदतीसाठी धावत आले.

अहिल्याबाईनं पुणें दरबारीं माधवरावांसहि पत्र पाठवलं. त्यांच्याकडून जवाब आला — “तुमच्या दौलतीचा अभिलाष धरणारास योग्य शासन द्या. ”

उदेपूरला तुकोजी होळकर होता. त्यालाहि बोलावलं. अहिल्याबाईनं दरबारांत माधवरावांचं पत्र वाचल्यावर ती मोठ्यानं म्हणाली, “मेल्या ब्राह्मणानं खाल्लेल्या घरचे वासे मोजण्यास आरंभ केला आहे.

माकडाच्या हातांत—

मी बायको माणूस, काय करणार, हे स्वप्नीहि आणूं नका. खांद्यावर वांसडा टाकून उभी राहीन, तेव्हा श्रीमंतांचे दौलतीस जड जाईल ! ही दौलत आमच्या वडिलांनी अशीतशी मिळवली नाही ! आम्ही शिलेदार, वडिलांचे चाकरीप्रमाणं चाकरी घेतल्यास हजर आहोंत. ब्राह्मण म्हणतील दौलतीचा अभिलाष धरूं, तर ती गोष्ट कधीच शक्य नाही. ”

“ अहिल्याबाई वरून आव आणीत असली तरी लढाईला उभं राहण्याचं तिला कुठून धैर्य होणार ? तिला समजुतीच्या दोन गोष्टी सांगून हातांत कारभार घ्यावा ” असं गणोबास वाटलं. तो तिच्याकडे एकदा गेला, पण त्याला उत्तर मिळालं तें हेच “ होळकरांच्या इभ्रतीला कमीपणा आणणारं आचरण मी कधीच करणार नाही. राघोवाला आमच्या कारभारांत लांडा व्यवहार करण्याचा काय अधिकार ! मालेरावाची आई व खंडेरावाची बायको मीच. तेव्हा साहजिकच दौलतीची मालकीण मी ! दत्तक घेणं न घेण्याचा अधिकार माझा ! त्यांत तुमची ढवळाढवळ कशाला ? काय वाटेल ते प्रसंग आले तरी मी कधीच नमणार नाही. ”

गंगोबा तात्याच्या हरामखोरीनं राघोबादादा सैन्यासह उज्जयिनीस येऊन पोहोचले. या वेळीं महादजी शिंदे बरोबर होते. त्यांनीं राघोवाला स्पष्ट सांगितलं, “ सुभेदारांनीं आम्हांस फार ऋणांत ठेवलं आहे, तेव्हा त्यांच्या सुनेविरुद्ध आम्ही तुम्हांस मुळींच साहाय्य करणार नाही ”

इतक्यांत अहिल्याबाईनं राघोवाला अगदीं मार्मिक निरोप पाठवला कीं, “ स्त्रीबरोबर युद्धाला उभे राहूं नका. नाहीपेक्षां उगाच नांवाला अक्षयचा डाग जडेल. युद्धांत मला अपयश आलें तर मी बायको

माणूस, मला कोणीहि हसणार नाही, पण तुमचा पराभव झाला तर सर्व जगभर तुमच्या अपकीर्तीचा डंका गाजेल ! काय तो पूर्ण विचार करा व आल्या पावलाने मागे परता. याउप्पर आपली इच्छा ! मी तर लढाईची तयारी चालविली आहे. ”

अहिल्याबाईनं जारानं युद्धाची तयारी चालविली व तिच्या लोकांनीहि मोठ्या उत्साहानं भाग घेतला. भोसले आले, इतर सरदार आले व तुकोजीहि तीरासारखा उदेपुराहून आला. त्यानं राघोबास निरोप पाठवला, “ आपण मला पित्याप्रमाणे आहांत. तरीपण क्षिप्रा उतरतांच तुमची आमची तलवार चालेल. ”

राघोबा विचारात पडला. त्याचंहि मन डगमगू लागलं व त्यानं निरोप पाठवला, “ मालेरावबाबा वारले म्हणून अहिल्याबाईच्या समाचाराला आलों आहे. तुम्ही हा काय निरोप पाठविता ? ”

“ समाचाराला यायचं तर बरोबर फौजफाटा कशाला ? आमची दौलत ती आपलीच आहे ” असा निरोप राघोबाला पाठविला.

राघोबा पालखींत बसून इंदुरास आले. तुकोजी त्यांना सामोरा गेला. ते महिनाभर इंदुरास राहून परत गेले.

×

×

×

सलोख्याचं धोरण

तुकोजी शूर, सरळ व सत्त्वशील होता. तो अहिल्याबाईच्या आज्ञेत असे. राजमुद्रेवर “ मल्हाररावजी सुत तुकोजी ” असं लिहिण्यांत आलं. अहिल्यादेवीचा राज्यकारभार इ. स. १७६६ पासून सुरू झाला.

माकडाच्या हातांत—

मल्हारराव शूर होते म्हणून आजूबाजूंची लहानमोठी राज्ये गप्प होती. त्यांच्या शौर्यामुळे त्यांना कांही भाग रजपूत राजांकडून देण्यांत आले होते. परंतु तेथील लोकांना मनापासून जरी ते आवडले नव्हते तरी ते गप्प होते. परंतु मल्हाररावांच्या मृत्यूनंतर तेथे राहणाऱ्या चंद्रावतांनी बंड उभारले. शिवाय तांडदेव भिल्लांच्या लोकांनी बंड करण्यास सुरुवात केली. त्या सर्वांचा बंदोबस्त करून राज्यांत शांतता राखण्याची पहिली जबाबदारी अहिल्याबाईंवर आली. त्यांना घरं बांधण्यास तिने पैसे दिले व त्यांना शेती करण्यास जमिनी दिल्या. त्यांच्यातील तंटे मिटवले व कांहींना नोकऱ्या देऊन त्यांना विश्वासांत घेतले. अशा धोरणाने वागून तिने शत्रूंचाहि मन जिंकले.

या वेळीं तुकोजी पेशव्यांबरोबर गुंतला होता. त्या वेळीं उदेपूरचा महाराजा चाल करून आला. शरीफभाईंच्या हाताखाली सैन्य देऊन पलसुद्याला जय मिळविला व तह करण्यांत आला. या युद्धांतील सैन्याची हालचाल अहिल्याबाईंच्या सांगण्यानेच झाली होती. स मोपचाराने युद्ध टाळतां आले तर ती प्रथम पाही व जर ते शक्य नसले तरच युद्धाची तयारी ती करी.

चंद्रावतांच्या बरोबर मंदोसरलाहि मोठी लढाई झाली. अहिल्याबाईंचे प्रत्येक हालचालीवर लक्ष असे. या युद्धांत होळकरांना जय मिळाला. यामुळे अहिल्याबाईंच्या निपुणतेबद्दल तिची कीर्ति वाढली. पुण्याच्या दरबारांत नाना फडणिसांनी तिची स्तुति केली.

राजकारण खेळण्यास लागणारे सर्व गुण व धोरण तिच्यात होते. तिने सत्तावीस वर्षे राज्यकारभार केला. शांतता राखणे हे तिचे मुख्य धोरण होते. तिच्यावर जर कोणी आपण होऊन चालून

आला तरच ती शस्त्रांनी त्याचा प्रतिकार करी. ती क्षमाशील होती. बंडवाल्यांना पश्चात्ताप झालेला पाहून ती त्यांना क्षमा करी. न्यायाच्या वेळी योग्य त्या कायद्यांत सुधारणा करून व वेळ पडल्यास दया दाखवून राज्यांत शांतता नांदवीत असे.

वसुलीकरितां लोकांना त्रास द्यायचा नाही, आपल्याला मदत करणाऱ्या सरदारांवर युद्धाचा वायफळ खर्च बसवायचा नाही व कोणावरहि अन्याय होतां कामा नये हे तिचं सांगणं असे. आपल्या सुखापेक्षां प्रथम प्रजेचं सुख पाहिलं पाहिजे व त्यांच्यावर यत्किंचितहि जुलूम होतां कामा नये असं तिचं म्हणणं असे.

सरदारांना जहागिऱ्या देऊन ती त्यांना संतुष्ट करी. त्यांच्या कामगिरीचा योग्य मोवदला त्यांना मिळे. या सरदारांच्या आश्रयाला ज्योतिषी, शास्त्री, पंडित, पुराणिक, वैद्य व कवि रहात. इतकी सुवत्ता त्या वेळी होती. केवळ आपलाच खजिना भरावा अशी स्वार्थी दृष्टि अहिल्याबाईंची कधीच नव्हती. ती निर्लोभी होती. तिच्या वेळी संस्थानाचा व खाजगी खजिना मोठा होता. तो सर्व तिनं प्रजेच्या सुखाकरितां व हिंदुस्थानच्या कल्याणाकरितां खर्च केला.

×

×

×

न्याय

अहिल्याबाई स्वतः न्याय देई. त्या वेळी अनेक प्रश्न उपस्थित होत. दत्तकाचा प्रश्न, वसुलीचा प्रश्न, कैद्यांचा प्रश्न, सर्वच प्रश्न ती योग्य रीतीनं सोडवी.

खरगोण गांवांत तापीदास व बनारस नांवाचे दोघे बंधु धनाढ्य सावकार होते, पण दोघेहि निपुत्रिक असे एकामागून एक वारले.

त्यांच्याजवळ दोन लाख रुपये रोख व दोन लाख रुपयांचं येणं, अशी संपत्ति होती. तापीदासाची बायको महेश्वरी अहिल्याबाई-जवळ आली व म्हणाली, “ माझ्या नवऱ्यानं व दिरानं मिळवलेली संपत्ति, मी आपल्या चरणीं सादर करतें; तिचा स्वीकार करावा.” तेव्हां अहिल्याबाई म्हणाली, “ बाई, तुझ्या नवऱ्याच्या व दिराच्या संपत्तीवर माझा कोणता हक्क आहे ? ती तुझ्या पूर्ण मालकीची आहे. ती घेण्याचा मला कोणता अधिकार आहे ? तुला जर ती नको असेल, तर तुझ्या नवऱ्याचं नांव राहील अशा दानधर्मांत किंवा लोकोपयोगी कार्याकडे खर्च कर. ”

तापीदासाच्या बायकोनं बाईच्या आज्ञेप्रमाणं एक घाट वं देऊळ बांधलं.

एकदां एक नगरशेट मेला त्याच्या बायकोनं दत्तकाकरितां अर्ज केला; पण अधिकाऱ्यांनीं तिला दत्तकाची परवानगी न देतां सालिना पांचशें रुपयांच्या पोटगीवर ते तिची सर्व दौलत सरकार-जमा करूं लागले. तेव्हां ती बाई इंदूरहून महेश्वरी आली व अहिल्याबाईच्या पायां पडली.

अहिल्याबाईनं तिचं सर्व म्हणणं ऐकून घेतलं. या वेळीं अहिल्या-बाईजवळ कांहीं कारभारी बसले होते. तेहि म्हणूं लागले कीं, “ मयत सावकाराची संपत्ति पुष्कळ आहे, तेव्हां दत्तकाची परवानगी देण्यापूर्वीं नजराणा काय, देणार तो ठरवावा. ” त्यावर अहिल्याबाई म्हणाली, “ बाईच्या मृत नवऱ्यानं निढळाच्या घामावर मिळवलेल्या संपत्तीवर दरबाराचा काय हक्क आहे ? दत्तकाची परवानगी देणार आम्ही कोण ? हिंदुधर्मशास्त्राप्रमाणं दत्तक घेण्याचा हक्क ज्याच्या त्याच्या खुषीवर अवलंबून आहे. त्याच्या परवानगी-

करितां नजराणा काय म्हणून ? कायद्याच्या जवरीनं प्रजेच्या माना मुरगळून मला अनीतीनं दौलत वाढवायची नाहीं. प्रजा आहे म्हणूनच आमचा दरवार आहे. त्या प्रजेचं रक्त शोषून होळकरांच्या कीर्तीला कलंक लावण्याची दुर्बुद्धि सुभेदारांच्या या सुनेला प्राणांतोहि आठवणार नाहीं. जा वाई, तुमची इच्छा असेल त्या मुलाला घ्या व आपल्या नवव्याच्या नांवानं धर्मशाळा किंवा अन्नछत्र घाला. तुमचा नजराणा घ्यायची आमची मुळीच इच्छा नाहीं. ”

×

×

×

आशू, याला म्हणतात मनाचा दिलदारपणा ! आपल्या राणी-पदास शोभेल असंच वर्तन तिनं ठेवलं दुसऱ्यांना लुबाडून मालमत्ता करण्याची क्षुद्र मनोवृत्ति तिच्यांत नव्हती. अहिल्याबाईला आपलं वर्तन आदर्श राखतां येण्याचं कारण म्हणजे तिचा हिंदुधर्मावर मोठा विश्वास होता. तिच्या पापपुण्याच्या कल्पना जिवंत होत्या.

खाजगी खजिन्यांतील पैसा अहिल्याबाईनं दानधर्मांत खर्च केल्या. ती स्वतः शिवभक्त होती. हिंदुस्थानच्या उत्तर ते दक्षिण व पूर्व ते पश्चिम, या ठिकाणीं जेथे जेथे म्हणून क्षेत्रं आहेत त्या त्या ठिकाणीं अहिल्याबाईनं देवळं, घाट, धर्मशाळा, अन्नछत्र, विहिरी व कांहीं ठिकाणीं रस्ते बांधून यात्रेकरूंची व्यवस्था केली. देवळांची व्यवस्था नाट रहावी म्हणून ती पैसे पाठवी व देवळांत दिवे लावण्याचा खर्च देई. कांहीं ठिकाणीं धान्य पाठवी. अशी एक का दोन अनेक लोकोपयोगी कामं तिनं केलीं. सर्वांत मोठं जें अन्नदान, तें साधण्याचा प्रयत्न ती करी

तिच्याकडे आलेल्या लोकांचा परामर्श ती चांगल्या प्रकारें घेई. एकदा कवि मोरोपंत व प्रसिद्ध लावण्या रचणारा अनंत फंदी यांना

मातोश्री अहिल्यादेवी

बोलावून त्यांचा अहिल्याबाईनं चांगला सत्कार केला. कारागिरांना तिनं आश्रय दिला व त्यांच्या धंद्याला उत्तेजन दिलं.

अहिल्याबाईच्या लायब्ररींत जवळजवळ शंभर पुस्तकं होती. तिचं वाचन दांडगं होतं.

×

×

×

महेश्वर

अहिल्याबाई महेश्वरालाच राहून राज्यकारभार पाही. इ. स. १७३३ त मल्हाररावांनीं महेश्वरचा किल्ला घेऊन त्याची डागडुजी केली. तेथें राजवाडा बांधला व लोकांची वस्ती वाढवली. अहिल्याबाई इ. स. १७६७ पासून तेथें कायमची राहू लागली. नर्मदा नदीचा घाट व सरकारी बंगला तिनं बांधला. हळूहळू नर्मदा नदीच्या काठावर श्रीकाशी, विश्वेश्वर, श्रीराम, श्रीकृष्ण व श्रीविठ्ठल यांचीं मंदिरं बांधण्यांत आलीं.

किल्ल्याच्या खालच्या बाजूला विणकरी लोकांची पेठ वसली गेली. ते लोक सुंदर तलम महेश्वरी लुगडीं विणू लागले. अद्याप त्यांचा माल पुणें-मुंबईला चांगला खपतो.

महेश्वरला सावकार व व्यापारी लोकहि येऊन राहू लागले. आदितवार व मंगळवार पेठेंत या लोकांची वस्ती झाली. अशा रीतिनिं विद्वान् लोकांना, कारागिरांना, शूर लोकांना, व्यापारी वर्गाला व गरीब लोकांनाहि महेश्वराला सुखासमाधानानं राहतां येऊं लागलं.

इतक्या वर्षांनीं जरी तिथें कोणी जाईल तरी अथांग वाहणारी नर्मदा नदी, तिच्या काठावर बांधलेला घाट व मंदिरें अहिल्यादेवीच्या पवित्रतेची साक्ष पटवतील.

इ. स. १७९१ त मुक्ताबाई आपल्या पतीच्या निधनानंतर सती गेली. त्याचं दुःख अहिल्याबाईला फार झालं.

पेशव्यांमध्ये दुही होऊं लागली. मराठ्यांना आपआपसांत लढण्याची पाळी आली. इ. स. १७९५ त खड्यांची लढाई झाली. तुकोजीरावानं त्यांत शौर्य गाजवलं व शेवटपर्यंत पेशव्यांची इमानानं सेवा केली. जय मिळाला म्हणून सर्वांचेच आनंदांत कांहीं दिवस गेले.

तुकोजीचा धाकटा भाऊ संताजी, अहिल्याबाईजवळ रहात होता. देवपूजा-जपजाप्य चालू होतं. अहिल्याबाईला बरं वाटत नव्हतं. ती मनानं हि खचली होती. तिचं म्हणण्यासारखं कोण राहिलं होतं ? एकापाठीमागून एक दुःख गिळून कर्तव्य बजावणाऱ्या अहिल्यादेवीचा श्रावण वद्य चतुर्दशीस, इ. स. १७९५ त ६ ऑगस्ट रोजी वयाच्या सत्तराव्या वर्षी महेश्वर येथे अंत झाला. मरतांना समाधानानं तिने प्राण सोडला. संताजीनं अहिल्याबाईचा अखेरचा विधि केला.

अहिल्यादेवीची छत्री महेश्वराला वांधलेली आहे.

सर जॉन माल्कम या इंग्रज गृहस्थालाहि अहिल्याबाईची कारकीर्द फार नमुनेदार वाटली म्हणून तिची सर्व माहिती गोळा करून तिच्याबद्दल चांगलेच उद्गार त्यानं काढलेले आढळतात.

महादजी शिंदे बाईला वचकून असे. तिचं कुणाशीच वैर नव्हतं. पेशव्यांच्या दरबारांत तिला मानानं वागवीत. निजाम व टिपू सुलतान तिला आदरणीय मानीत व मुसलमानांनाहि ती देवते-प्रमाणे पूज्य वाटत होती. अशा रीतीनं सर्व जगालाच आदर्श वाटणाऱ्या अहिल्यादेवीचं चरित्र, आशू, मी तुझ्यापुढे ठेवलं आहे.

मातोश्री अहिल्यादेवी

हरियेल व सुतार पक्षी

आशू, नर्मदा नदीच्या कांठावर एक मोठं जुनं पिंपळाचं झाड होतं. तें दिसायला सुरेख होतं. नवीन हिरवींगार पानं आल्यावर तर त्याला मोठं ऐश्वर्य प्राप्त झाल्यासारखं वाटे ना म्हणूनच अनेक पक्षी त्यावर आपलीं घरटीं बनवून रहात. तेवढं जरी भाग्यांत नसलं तरी कांहीं पक्षी त्यावर सहल करण्यास तरी आल्याशिवाय रहात नसत

एके काळीं व्यास मुनींचं त्याच झाडाखालीं रहाणं झालं होतं. चांगल्या संगतीनं चांगल्या विचारांचाच अंगीकार आजूबाजूच्या सजीव-निर्जीव प्राण्यांकडून होतं असावा असं दिसलं.

कित्येक वर्षांपूर्वींचं झाड तें ! एका मोठ्या व्यक्तीची सेवा करण्यांत तें झाड आनंद मानीत होतं. त्या झाडाच्या दाट छायेखालीं ध्यानस्थ वसल्यावर नदीच्या प्रवाहाला चाटून येणारी थंडगार वाऱ्याची झुळूक लागतांच मुनींचं मन प्रसन्न झाल्याशिवाय राहिलं असेल काय ? कुणाच्या गांवींहि त्या झाडाची कामगिरी नसेल !

आपल्याला विसरून जाऊन आपल्याशीं संबंध येणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीला, पशूला अगर पक्ष्याला आनंद देण्यांत, त्यांच्या उपयोगीं पडण्यांत व त्यांना आश्रय देण्यांत त्या झाडाचा जन्म गेला होता. त्या मुनींच्या सहवासाचा तर तो परिणाम नसेल !

त्या पिंपळाच्या झाडावर पोपट, पारवे व प्रवासी पक्षी असे अनेक पक्षी बसत, कूजन करीत, कावकाव करीत, किलबिल करीत व टोंक्-टोंक् करीत.

आशू, एकदा कीं नाही, एक हरियेल व सुतार पक्षी त्या झाडाच्या डहाळीवर बसले होते.

“ नमस्ते ! आज बऱ्याच दिवसांनी दिसलास ! कुठं गेला होतास ? ” सुतार पक्षी म्हणाला.

“ अलीकडे मी दुसऱ्याच एका झाडावर रहात होतो,” हरियेल बोलला. “ या झाडाची पाने उन्हाळ्यांत गळून जातात म्हणून त्या दिवसांत मी दुसरीकडे रहाण्यास जात असतो. जिथं हिरवी पानं दिसतात तिथं मी बसतो यासाठीच मी कधी जमिनीवर पायहि ठेवात नाही, नी कधी उतरलोच तर एखादी झाडाची काडी पायांत अडकवून उतरतो. ”

“ किती अभागी तू ! अशामुळं तुला ‘ तुझं ’ झाड म्हणून दाखवायला एकाह झाड रहात नसेल. मग त्याबद्दल तुला प्रेम तरी कुठून उत्पन्न होणार ! नी आपलेपणा अगर स्वाभिमान तरी कुठून येणार ! मी बघ, या झाडाच्या टोलीत घरटं बांधून, उन्हाळा असो वा पावसाळा असो, वाराहि महिने येथेच राहतो मला हें झाड फार प्रिय आहे नी म्हणूनच कोणत्याहि परिस्थितीत मी त्याला सोडत नाही. ”

“ पण तुला हें येवढं कां आवडतं ? जेथें सुख मिळतं नी सोय होते तेथें जाऊन आनंद मिळवला म्हणजे झालं ! ” हरियेलनं म्हटलं.

“ त्यामुळेच तू असा अविचारी राहिलास. स्वाभिमान कशाशी खातात तेहि तुला माहीत नाही. अगदीं कोरडा रे कोरडा ! मला या झाडासारखा दुसऱ्यांना आनंद देण्याचा धडा शिकायचा आहे.

तें सुख, स्वतःला आनंद मिळवीत असतां होणाऱ्या सुखापेक्षां अनंतपटीनं अधिक आहे. ”

“ तें कसं ? ” हरियेलनं विचारलं.

“ कसा रे तूं अगदीं खुळा राहिलास ? अरे, हें झाड चांगलं हिरवं—गार झालं म्हणजे शेंकडों पक्षी त्यावर वसून आनंदांत नाचत असतात नी उन्हाळ्यांत त्याला सोडून गेल्यावर त्याला किती दुःख होईल, याचा कुणी विचार केला आहे का ? त्याची थोरवी याच्यांतच आहे कीं वेइमान झालेल्या जीवांनाही पुन्हां तो तितकाच आनंद वसंतऋतूंत देतो. किती क्षमाशील आहे तें ! मी मात्र याच्याशीं इमानानं वागतों म्हणून तें मला पोटाशीं धरून उन्हाळ्यांतही थंडावा देतें. आंत दोळींत राहिलं म्हणजे प्रेमाचा जास्त ओलावा मिळतो. अशा स्थितींत त्याला सोडून गेलों नाहीं म्हणून पुन्हां पालवी फुटल्यावरचा आनंद आम्ही वांटून घेतों; नी मग पहा त्या आनंदाचं स्वरूप किती सुखदायक असतं तें ! ”

“ खरंच आहे रे ! मी कितीहि हिरवळींत राहिलों तरी पूर्ण समाधान मिळाल्यासारखं मला कधींच वाटत नाहीं. आज माझे डोळे उघडले. तुझे किती आभार मानूं ? ” असं म्हणून तो हरियेल पक्षी ‘ फर् र् र् ’ असा पंखांचा आवाज करीत उडून गेला.

×

×

×

मादाम क्यूरी

अग आशू, हें पहा किती सुंदर फूल मी तुझ्यासाठीं आणलं आहे ! सर्व फुलांना भूषण असणारं हें कमलाचं फूल घे. देवालाहि अत्यंत प्रिय वाटणारं हें फूल आहे. सर्व चरित्रांत उत्तम असलेलं